

սակարուծիւնները : () դին ապակա-
նուծեան գլխաւոր պատճառը կրնայ
ըլլալ մէյմը չափէ դուրս խոնաւու-
ծիւնը , մէյմ՝ ալ փտտած մարմնոց
ժահահոտութիւնը . մենք հոս եր-
կրորդ մասին վրայ խօսինք : Որ և իցէ
մեռած մարմին ալ օդ կը ծծէ , բայց
աս օդը ապականելով՝ ներսի դին
ժանտի թոյն մը կը դառնայ , ու դուրս
տարածուելով կ'ապականէ իրեն պէս
նաեւ կենդանի մարմինները : Սա
զի ան թունաւոր օդը կամ կազը կ'եր-
թայ կ'ապականէ նախ ծծողին արիւ-
նը , արիւնէն ալ կը տարածի ապակա-
նուծիւնը մարմնոյն մէջ . և կ'երեւայ
թէ աս է պատճառն որ արիւնոտ կեն-
դանիք՝ ինչպէս նաեւ մարդս՝ կը փա-
սուին հոտած դիակուներէ . իսկ
ձկներն ու թռչունները ոչ միայն չեն
փնասուիր , այլ և անոնցմով սնունդ
կ'առնուն :

Եւրոպացիք երկար փորձելով ու
գիտութեամբ աղէկ իմացեր են թէ
որչափ փնասակար են մեռած մարմին-
ները մարդուս կենդանութեանը , ու
ամէն կերպով կը ջանան նաեւ իրենց գե-
րեզմաննոցները քաղաքներէն դուրս
հեռու տեղ շինել , ու քաղաքները մա-
քուր պահել :

Փորձով ու պատմութիւններէ գի-
տենք թէ շատ անգամ պատերազմնե-
րէ վերջը ապականեալ դիակուներէ-
րէն սաստիկ հիւանդութիւններ ըն-
կեր են մարդկանց մէջ . բայց հար-
կաւոր կըսեպէնք նաեւ տղոց զգու-
շութեան համար պատմութիւն մը
դնել հոս :

Եւրոպացիք տէ Եկա սպանիա-
ցի պատմագիրը կը հաստատէ թէ
վայրենի Վերիկացիք իրենց նետերը
կը թունաւորեն՝ փտտած մարմնոց մէջ
խոթելով . ասկէ ալ կ'իմացուի կ'ըսէ ,
թէ որչափ թունաւոր ու փնասակար են
հոտած մարմինները . և ինքը կը պատ-
մէ աս դիպուածը : — Պղտիկութեանս
ատեն կիրակի օր մը , կ'ըսէ , տասը
տասուերկու դասընկեր , Սպանիացոց
ու Վերուցոց որդիք , որ մէջերնիս

մեծը հազիւ տասուերկու տարեկան
էր , զբօսանքի ելանք : Յանկարծ դաշ-
տին մէջ բան մը տեսանք հեռուէն .
հետաքրքրութիւն մը եկաւ մեզի որ
երթանք տեսնենք թէ ինչ բան է .
մօտեցանք տեսանք որ քարժաւալը
սուած կենդանւոյն մէկ ազդրն է , ե-
ղերը հալած ու միսը ժանկի գոյն ա-
ռած ապականութիւն : Երբոր պոգա-
լով կընայէինք , մէջերնէս յանդուգն
ու անհանդարտ տղայ մը սկսաւ ը-
սել . “ Ո՛վ կրնայ երթալ սա սատա-
կին դպչիլ , : Երբոր ամէնքնիս ետ
քաշուեցանք , անկէ ալ աւելի յան-
դուգն տղայ մը իբրեւ թէ զարմանա-
լի քաջութիւն մը կ'ընէ , վազեց մա-
տը խոթեց ան ապականեալ մարմնոյն
մէջ : Վէնքնիս ալ զարմանալով իրեն
աս յանդգնութեանը վրայ՝ սկսանք
զգուիլ , հեռանալ քովէն ու կանչել .
“ Ո՛վ ցած տղայ , յանդգնութեդ պա-
տիժը պիտի առնես , : Ինքը գնաց
շիտակ հոն մօտ վազուկ ջուր մը , ու
ձեռքը լուաց կրկին և կրկին , շաղա-
խով ալ շփեց , ու տուն դարձաւ : Եր-
կրորդ օրը դպրոց եկաւ , ու ցցուց մե-
զի մատը՝ որ սաստիկ ուռեր էր . ին-
չուան իրիկուն բոլոր ձեռքն ալ ուռե-
ցաւ . իսկ երկրորդ օրը ուռեցքը հա-
սաւ ինչուան վիզը . ուստի պէտք ե-
ղաւ որ յայտնէ հօրը իր հիւանդու-
թեան պատճառը : Սէկէն բժիշկներ
կանչեցին , անոնք ալ պինդ փաթու-
թեցին թեւը , և ուռեցքին ծայրը կա-
պեցին սխմելով . ամէն ջանք ու դեղ
ընելով հազիւ կրցան ազատել զինքը
մահուանէ . բայց չորս ամիս քչեց ան
թեւին հիւանդութիւնը :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Նորարարութեան , Վերարարութեան և Լուսնե-
րից վրայ :

ՆԱԲԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ կ'ըսուին ան ա-
մէն աշխատութիւնները , որոնցմով

մարդս իր պիտոյքը կը հոգայ : Եւ աշխատութիւններէն ոմանք մարդուս ապրելուն հարկաւոր են , ոմանք ալ հանգստութեամբ ապրելուն : Յայտնի բան է թէ քանի որ մարդկային ընկերութիւնը շատ ծաղկած էր , մարդիկ ան բաներուն միայն ետեւէ կ'ըլլային որ խիստ հարկաւոր են . իսկ երբոր քաղաքականութիւնը սկսաւ ծաղկիլ , իրենք ալ ճարտարութեամբ աւելի փառաւոր ու կատարեալ բաներու ետեւէ ընկան :

Ճարտարութիւնը ան ատենը կատարեալ կը սեպուի , երբոր անոր աշխատութիւնը թեթեւայ , բերքերը շատնան , շէնքի ու փոխադրութեան ծախքերը քիչնան :

Մարդս ընկերական ըլլալով , չկրնար իրեն ճարտարութիւնը կատարելագործել՝ ինչուան որ իր մտածմունքը ուրիշներու մտածմունքին չյարմարցընէ , և իրեն աշխատանքը ուրիշներուն աշխատանքին հետ չմիացընէ :

Եսոր համար Եստուած ալ մարմնով տկար ստեղծեր է զմարդը , ու սաստիկ ուժ չէ տուած իրեն՝ ինչպէս տուեր է ուրիշ զօրաւոր կենդանիներուն . զոր օրինակ մարդս թէ որ ըզգեստ հագած չըլլայ , օգերուն փոփոխութեանը չդիմանար . ընդհակառակն ուրիշ կենդանիները հագուստի կարօտ չեն , ու օդին փոփոխութիւնը իրենց փնաս մը չընեն : Ինքզինքը պաշտպանելու համար մարդս որսորդութեան արհեստը հնարեց . ապրուստ գտնելու համար՝ երկրագործութեան , կենդանիներ պահելու և ձկնորսութեան ետեւէ եղաւ : Տաքէն ու պաղէն զգուշանալով՝ հագուստ ու շէնք շինելու արհեստները հնարեց : Ետքը սկսաւ իր բաները աւելի կատարելագործել . բարակ ու փափուկ լաթեր հիւսեց ու ներկեց . գետնին խորը փորեց , փայտէն ու քարէն աւելի կարծր նիւթեր հանելով՝ իրեն գործիքներ շինեց . իր բնակարանը աւելի մեծցուց , զարդարեց ու փա-

ռաւորեց , և աս փառաւորութեանը հետ արհեստներն ու գիտութիւններն ալ սկսան ծաղկիլ . որով ինքիրմէ ծաղկեցաւ նաեւ վաճառականութիւնը , նաւարկութիւնը , և զանազան ազգերուն իրարու հետ բարեկամութիւնն ու վերաբերութիւնները . մէկ տեղէն մէկալը երթալու , կամ բերքերը տեղէ տեղ փոխադրելու համար ճամբաներ բացուեցան ու ջրանցքներ շինուեցան : Եւ որովհետեւ բոլոր արհեստներու և ուսմանց մէջ ամէն բան իրարու հետ կապակցութիւն ունին , աս յառաջագիմութիւններուն հետ ծաղկեցան նաեւ երկրաչափութիւնը , ուրուագրութիւնը՝ , շարժաբանութիւնը , թուաբանութիւնը և ասոնց նման ուսմունքներ : Եւ սոնցմէ ետքը դիւրաւ ծաղկեցան նաեւ ղեղխութենէ առաջ եկած արհեստները . այսինքն ճարտարապետութիւն , արձանագործութիւն , նկարչութիւն և բանաստեղծութիւն : Եւ արհեստներէն ու գիտութիւններէն առաջ եկաւ փիլիսոփայութիւնը :

Եւ արհեստները ասանկով երկու ճիւղ կը բաժնուին . օգտակար արուեստներ , և գեղարուեստներ : Պեղարուեստները քաղաքականութեւ կատարելութեանը , և մարդուս խելքին բացուելուն նշան են : Շին ատենը գեղարուեստները կրօնքի բաներուն կը ծառայէին . ետքը այլեւայլ ազգերէն նախնեացը և կամ երեւելի մարդիկներուն յիշատակը յաջորդաց ձգելու համար՝ սկսան անոնց անունովը արձաններ կանգնել . ատեն անցնելէն ետքը գեղարուեստները մասնաւոր մարդկանց զուարճութեանը նիւթ դարձան : Պեղարուեստներուն կատարելութիւնը ան է որ բնութեան նմանին . նկարչութեամբ և արձանագործութեամբ մարդիկ կը ջանան կենդանի կերպով բնութեան բաները ձևացընել . երաժշտութեամբ , բանաստեղծութեամբ , ատենախօսութեամբ մար-

գուն սիրտը կը շարժեն, երևակայութիւնը կը տաքցընեն : Այն գեղարուեստ մը այնչափ աւելի կատարեալ կը սեպուի՝ որչափ որ բնութեան բաները աւելի ազէկ կերպով դուրս ցատքեցընէ : Ան ատեն արուեստաւորին կատարելութիւնը կը ճանչցուի, երբ որ անանկ ընէ որ ձեռագործին վրայ նայելով՝ մեր միտքը յափշտակուի, մոռնանք բոլորովին մարդկային ձեռագործ ըլլալը, ու կարծենք թէ իրական բան մըն է տեսածնիս :

Հին ազգերը շատ առաջ գնացեր էին գեղարուեստներուն մէջ, բայց ամենէն աւելի (Յոյները. ասոնց կանգնած ամէն յիշատակարաններն ալ շատ վարպետ կերպով ու իրենց վախճանին խիստ յարմար շինուած էին : Այնպիսի նկարներ, անանկ փորուածքներ, այնպիսի բանաստեղծութիւններ կ'ընէին որ անոնցմով մարդուս ամէն կիրքերը դուրս կը ցատքէին, և ան մարդուն՝ որուն համար որ յիշատակ մը կը կանգնէին, վրան գովեստ մը կը շինէին, որով իրեն բնաւորութիւնը յայտնի կ'երևնար իր պատկերին կիփարձանին վրայ :

Վեղարուեստներուն մէջ միայն երաժշտութիւնն է որ նորերը շատ բարակցուցին, ու կրնանք ըսել թէ հիներէն ալ գերազանց եղան :

Վիտուլիւնն ալ տեսակ մը արհեստ կրնայ սեպուիլ. բայց ասոր գլխաւոր օգուտը ան է որ մեր մտքին կարողութիւնները կը սրէ, ճշմարտութիւնը մեզի կը սորվեցընէ, ու ամէն բանի մէջ շիտակ մտածել կուտայ : Վիտուլիւնները իրեք տեսակ են. մէյմը անոնք որ աստուածային բաներու կը վերաբերին. երկրորդ անոնք որ մարդուս հոգւոյն ու մարմնոյն կը վերաբերին. երրորդ անոնք որ աշխարհքիս բաներուն վրայ կը խօսին : Առջինին տակը կ'իյնայ Աստուածաբանութիւնը. երկրորդին՝ Փիլիսոփայութիւնը, որ կը բաժնուի հոգեբանութիւն, տրամաբանութիւն, բարոյական, մարդակազմութիւն, բա-

րոյախօսութիւն կամ թէ գիտութիւն մարդկային կենաց, գիտութիւն առողջութեան կամ բժշկութիւն, քաղաքական գիտութիւն, և կամ իրաւագիտութիւն : Երրորդ մասին տակը կ'իյնան Չափաբերական ուսմունքները, բնաբանութիւն, բնալուծութիւն, աստղաբաշխութիւն, ևն : Վիտուլիւնները արուեստից պէս չեն. վասն զի շատը փորձի և ուշագրութեան կարօտ ըլլալով, քանի որ տարիներ անցնի՝ առաջ կ'երթան ու կը տարածուին : Վիտուլիւնները թէ որ հին ատենը տղայ էին, հիմա կտրճութե մէջ կրնան ըսուիլ. բայց դեռ շատ ատեն կայ որ կարենան կատարեալ ըսուիլ : Ամանապէս արհեստները թէպէտ հիմա շատ ծաղկած ու առաջ գնացած են, բայց մարդկային ճարտարութեան ով կրնայ չափ և սահման գնել. օրէ օր նոր նոր գիւտեր՝ նոր նոր արհեստներ կ'ելեն, մանաւանդ Լաբոպայի մէջ, ու ան գիւտերուն պատճառ եղողները մեծամեծ պարգևներ ու գովեստներ կ'ընդունին : Բայց ամէն պարգև և գովեստէ վեր պէտք է սեպուի ան փառքն ու պարծանքը, որով մարդս օգտակար ու հարկաւոր գիւտ մը կը գտնէ գիտութեանց կամ արհեստից մէջ, ու աշխարհքիս վրայ անմահ յիշատակ կը թողու : Արժանաբանք որ աս մտածութեամբ գոհ ըլլան ու սիրտ առնեն նաև մեր ազգին ճարտար ու խելացի վարպետները, և նոր նոր գիւտերու ետեւէ ըլլան ամէն բանի մէջ. ասով ազգին և իրենց մեծ օգուտ ու մեծ պարծանք կրնան ստանալ : Եւ որպէս զի գործնական կերպով մըն ալ տուած ըլլանք աս յորդորանքը, հետ զհետէ կը ջանանք օրագրիս մէջ հին և նոր գիւտերուն վրայ խօսիլ համառօտ ոճով :